

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

ДОКТОРСКА ПРОГРАМА „СЕМИОТИКА” ЮИЕЦСИ

Рени Георгиева Янкова

СЕМИОТИКА И ПРАГМАТИЗЪМ.

НАВИК, НОРМА, РИТУАЛ ВЪВ ФИЛОСОФИЯТА НА ЧАРЛС ПЪРС

проф. направление 3.1 – Социология, Антропология и Науки за културата (Семиотика)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователната и научна степен „доктор“

Научен ръководител:

проф. д.ф.н. Иван Младенов

Научно жури:

Рецензенти:

проф. Миглена Николчина

проф. д.ф.н. Веселин Петров

Автори на становища:

проф. д.ф.н. Иван Младенов

проф. д-р Кристиан Банков

доц. д-р Морис Фадел

Дисертационният труд е обсъден и приет за откриване на процедура за защита на разширено заседание на направление „Социология, Антропология и Науки за културата (Семиотика)“ на 27 май 2014 г.

Дисертационният труд се състои от списък с използваните съкращения, илюстративни материали (фигури и таблици), увод, три глави, заключение, библиография и индекс. Общият му обем е 253 страници.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на септември 2014 г. от часа в зала №, корпус на НБУ, ул. „Монтевидео“ № 21.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в стая 111, I корпус на НБУ, ул. „Монтевидео“ № 21.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

<u>Списък с използваните съкращения</u>	Error! Bookmark not defined.
<u>Илюстративни материали</u>	Error! Bookmark not defined.

Увод	Error! Bookmark not defined.
<u>Цели и концепция на изследването</u>	Error! Bookmark not defined.

Глава I. Вселената и знакът	7
1. Преди големия взрив.....	Error! Bookmark not defined.
2. Илюминираните векове	Error! Bookmark not defined.
3. Напред към... античното	Error! Bookmark not defined.
3.1. Изоставените орбити.....	Error! Bookmark not defined.
4. Към началата в семиотиката	Error! Bookmark not defined.
4.1. Разпръсването на мрака	Error! Bookmark not defined.
4.2. Критика на сетивния опит	Error! Bookmark not defined.
5. Хелиоцентризмът на знака	Error! Bookmark not defined.
6. Новите планети.....	60
6.1. Перспективата на диадичното мислене	62
6.2. Най-високата орбита	Error! Bookmark not defined.
6.3. Зенит и заход.....	Error! Bookmark not defined.
7. Финални отблясъци.....	Error! Bookmark not defined.

Глава II. Големият взрив на идеите	83
1. Слънцестоене	86
2. Проблясъкът на знака	89
2.1. Външната орбита на знака.....	Error! Bookmark not defined.
2.2. Мрежата на знаците	101
3. Три звезди на познанието	Error! Bookmark not defined.
4. Пръстенът на гравитацията	Error! Bookmark not defined.
5. Смесово притегляне.....	Error! Bookmark not defined.
6. Орбитите на „старите“ планети	Error! Bookmark not defined.
7. Съвършената галактика	Error! Bookmark not defined.
8. Супернова – семиотичният прагматизъм на Пърс	Error! Bookmark not defined.
8.1. Необгледното бъдеще	Error! Bookmark not defined.
9. Фиксирани звезди.....	Error! Bookmark not defined.

Глава III. Навик, норма, ритуал. Триади и реалност	24
1. Категории и триади	Error! Bookmark not defined.
2. Подреденото битие.....	Error! Bookmark not defined.
3. Пропуснатата яснота.....	Error! Bookmark not defined.
4. Контролиран хаос.....	Error! Bookmark not defined.
4.1. Изкристализиране на ядрото	Error! Bookmark not defined.
5. Триадичната перспектива.....	Error! Bookmark not defined.
6. Единството на вселената	Error! Bookmark not defined.

6.1. В мрежата на значението.....	Error! Bookmark not defined.
7. Ефекти и норма.....	Error! Bookmark not defined.
8. Гравитация.....	Error! Bookmark not defined.
8.1. Ценност, табу, ритуал.....	Error! Bookmark not defined.
9. Вселената на макрозаците.....	Error! Bookmark not defined.
9.1. Значещият ритуал.....	203
10. Непокорният символ.....	208
11. Невъзможната яснота.....	Error! Bookmark not defined.
12. Ритуализираното всекидневие.....	Error! Bookmark not defined.
13. Колко е важно да не бъдеш сериозен.....	Error! Bookmark not defined.
<u>Заклучение</u>	Error! Bookmark not defined.
<u>Библиография</u>	Error! Bookmark not defined.
<u>Азбучен показалец</u>	Error! Bookmark not defined.

Увод

В увода на дисертационния труд представям целите и концепцията на изследването както и излагането им в трите глави. Акцентът е върху семиотичната природа на мисленето, като за зараждане на семиотиката може да се приеме появата на самото мислене. Но като самостоятелен подход тя възниква, когато познанието започва да се самонаблюдава и да произвежда методи за своето съхранение и развитие. Оттук и необходимостта всеки проект за използване на семиотичния подход да бъде построен върху обобщение на дългото и плодотворно развитие на тази дисциплина.

В първа глава представям развитието на семиотичната идея панорамно – от Античността до днес, като предложените философски тези се анализират по отношение на знака. Той е основен инструмент в процеса на натрупване на познание, което обяснява генеалогичната връзка на семиотиката с философията и епистемологията, а по-късно с лингвистиката, математиката, антропологията, изследванията върху културата и комуникацията. Анализът на идеята за знака, наравно с категориалното мислене, инструментариума на схоластицизма, опита при емпирицистите, търсенето на метод при рационалистите, трябва да даде отговор на въпроса, може ли семиотиката да се приема за самостоятелна дисциплина със свой евристичен потенциал.

Историческото проследяване на корените на семиотичното мислене е необходимо въведение и преход към сложната архитектурна система на концепциите на Чарлс Пърс във втора глава. Пърс е един от най-големите философи, но е също така, блестящ математик и химик по образование. Той е познавал добре трудовете на своите предшественици – от Аристотел, през Лок, Бъркли и Хюм, до Кант, Лайбниц и Шелинг. Много от концепциите му са създадени като проясняваща или коригираща критика на вече утвърдени философски възгледи. Така дълбинното навлизане в Пърсовата философия е невъзможно без знание за развитието на семиотичната идея. В първа глава проследявам и прилагането на семиотични методи върху проблеми от антропологията и изследванията на културата през XX в. Очертаването на историческата връзка между семиотика и антропология ми позволява в трета глава да потърся нов подход към проблема за ритуала – чрез прагматисткия метод на Чарлс Пърс, чрез концепциите му за навика, категориите, знака и еволюционната космология.

Водещата хипотеза във втора глава е, че Пърсовите идеи са кръгово свързани, което често затруднява изучаването им и изиска специфичен метод за анализ. В

настоящия труд предлагам хипотезата, че за да се стигне до задълбочено и ясно познаване на тази философия, е необходимо да се отдели ядро от три ключови концепции – за знака, за категориите и за навика, а след това да се прокарат смислови радиуси от тях към всички други Пърсови идеи. Във втора глава подробно анализирам същността и функциите на един понякога пренебрегван елемент от Пърсовата доктрина – навика. В анализа доказвам следните твърдения:

- навикът е жизненоважна част от познавателната способност и е условие за еволюцията на мисленето;
- без ментални навици устойчивото значение на знаците е невъзможно. Приблизително сходното разбиране на знаците в дадена общност не е резултат от конвенция, както твърдят структуралистите, а се дължи на общ ментален навик;
- навикът се открива не само като функция на индивидуалния разум, но също и на макрониво – като устойчив принцип (морален, логически, естетически закон) в общностите, или дори като природен закон, произтичащ от факта, че материята е организирана според вътрешноприсъщи правила.

Концепцията за навика и връзката ѝ с другите Пърсови идеи във втора глава е отправна точка за изследването на ритуала в третата част на дисертацията. В нея търся ново обяснение за някои основни антропологични концепции и доказвам хипотезата, че ритуалът е изграден върху колективен навик, пренасящ важно за общността познание. В трета глава предлагам и потвърждавам валидността на *Триадичен структурен модел на ритуала*, а след това проверявам хипотезата, че външната реалност, следвайки Пърсовата тенденция за установяване на навици, се изпълва с все повече ритуали на всекидневно ниво. Ритуалът е анализиран като макрознак с висока метафоричност. Това го прави вътрешнодинамичен чрез способността да създава нови интерпретативни вериги като променя мястото си в тях. От друга страна, ритуалът е подвластен и на външни преструктуриращи сили, които го видоизменят с времето.

Глава I. Вселената и знакът

Идеята за знака възниква постепенно от синкретичното познание за света, като историята ѝ върви успоредно с тази на епистемологията и философията, защото всяко мислене е семиотично по природа. Дори в класическия си вид от края на XIX и началото на XX в. семиотиката се разделя най-малко на две големи течения – триадичното на Чарлс Сандърс Пърс (1839–1914) и диадичното на Фердинанд дьо Сосюр (1857–1913). Първият етап от формирането на семиотичното мислене наподобява действието на магнит – една идея в зародиш има „магнитно поле”, което привлича и удържа в орбитата си други сродни концепции. Така тя започва да нараства. Когато орбитата ѝ стане достатъчно широка, настъпва етап на отсяване или отърсване от синкретичното, за да остане чистото концептуално ядро. На идеята за знака са ѝ необходими повече от двайсет века – от предсократическата епоха до емпирицизма, за да извърви този път. За проследяването на този процес, в първа глава отделям и слепям в общ възглед семиотичните прозрения с тези от други области на познанието – логика, комуникация, култура, без да твърдя, че във всички разглеждани исторически епохи е имало семиотично съзнание или дори обособени семиотични кръгове.

Корените на мисленето за знака се откриват още в Древна Гърция при предсократиците (VI–V в. пр. н. е.), а вероятно подобни идеи могат да се намерят и при отмерелите източни цивилизации преди тях. За първи път терминът „знак” (*σημείον*) се среща при Хипократ и Парменид със значенията „симптом” (медицински) и „доказателство”. Но представата за знака като феномен със самостоятелно съществуване, заместващ в съзнанието нещо отсъстващо, се формира при Сократическата школа (V–III в. пр. н. е.) в диалозите между Сократ и неговите ученици върху природата на физическите обекти. Отчетливият интерес към тази идея продължава да нараства при Платон (427–347 в. пр. н. е.) и Аристотел (384–322 в. пр. н. е.). Те трясат мястото на знака в процеса на разбиране на външната реалност и поставят фундаментални въпроси за семиотичното мислене, чиито решения се търсят чак до средата на XX в. В Платоновите „Диалози” дискусиите върху познанието, знака, думите, същността на душата и реалността на материалния свят, произтичат една от друга. Една от важните концепции в тях е, че имената (думите) служат като знаци за идеите, но знанието, постигнато чрез тях, не е крайно. Платон за първи път изследва функцията на езиковия знак, а в трудовете му ясно са разграничени езиковата (име) и

субстанциалната част (обект) на знака, същите, които много по-късно Сосюр ще нарече „означаемо” и „означаващо”. Класифицирането на натрупаното познание и търсенето на система от отношения, правеща познавателния процес възможен, се открива при Аристотел. Неговият основен принос към зараждащото се семиотично мислене е системата на категориите, включваща десет елемента и описанието на процеса на означаване като съставен от дума, мисъл и външен обект. За него думите са синтезирани „образи”, които препращат разума към представата (мисълта) за конкретни качества и логически заключения, които различават обекта X от обекта Y. Тук все още не може да се говори за анализ на знаковия процес или за опит да се изведе същността на знака. Но от значение е фактът, че Аристотел включва мисълта като елемент на знаковата функция – концепция, която ще кристализира едва през XIX в. в трудовете на Пърс, в синкретичната форма мисъл-знак (*thought-sign*). При Аристотел за първи път терминът „знак” е употребен със значение, различно от медицинското: „Звучите в речта са знаци за афекциите в душата, а техни знаци на свой ред са писмената.” (Аристотел 2008: 85)

Въпреки че античните философи не могат да се определят като семиотици, школата на стоиците разглежда знака като средство за изразяване на съждения. Той е нещо присъстващо, което препраща мисълта към нещо отсъстващо. Работата им е задълбочена до създаването на първообраз на триадичен знаков модел, включващ *tekmerion*, *lekton* и *tynchanon* и разграничаването на два вида знаци – припомнящи и показващи. Тяхното триадичното представяне на знака не остава без опоненти – епикурейците предлагат своя диадична концепция, включваща само сетивно възприятие и материален обект. Това е зараждането на двете водещи семиотични традиции, които в бъдеще ще се противопоставят една на друга, като всяка ще развива свой подход към знака и реалността. Но тези концептуални различия преминават на ново, по-високо ниво едва със знаковите модели, създадени от Сосюр и Пърс.

Средновековната философия често е разглеждана като период на изгубване на античната традиция и нейните постижения. Но в анализа в първа глава, направен от гледна точка на семиотичното мислене, ясно проличава, че наследството на гръцките философи не е изгубено. То е запазено като утвърдена мисловна схема и посока, която схоластиците следват и развиват. Представители на средновековната философия, допринесли за напредъка на семиотичната идея, са Августин Блажени (354–430), Боеций (ок. 475–524), Тома Аквински (1225–1274). Приемствеността между двете епохи става възможна, благодарение на превода на Аристотеловите категории,

направен от Боеций. Въпреки че не говорят директно за триадичен модел на знака, трудовете на схоластиците следват тази тенденция, като задълбочават и разбирането за разликите между дума, символ, симптом и значение. Боеций и Тома Аквински отделят звук, глас и естествен знак, като първият дори говори за конвенционални знаци.

С въвеждането на две концепции Тома Аквински разширява границите на семиотичната идея и полага основата, на която по-късно ще стъпи прагматисткият метод на Пърс. Първата е, че знакът има ментална страна, а втората – че разумът не просто възприема знака, а е способен да го интерпретира. В тази посока са и изследванията на Роджър Бейкън, който разглежда знака като релативно явление, придобиващо значение само по отношение на своя обект. При Бейкън се откриват и корените на разграничението между интерпретатор и интерпретант, което е основополагащо за триадичния клон на семиотиката, формиран чрез Пърсовата философска система.

В периода на Ренесанса активното проучване на концепцията за знака е оставено на заден план за сметка на търсенето на универсален познавателен метод, неподвластен на религията и канона. Така е поставено началото на рационализма, чиято цел е да придаде самостоятелно „лице” на науката, отделно от философията и религията. Ренесансовите мислители, повлияли върху развитието на семиотичната идея, са Рене Декарт (1596–1650) и Джон Поансо (1589–1644). Приносът на първия е непряк – чрез напредъка на логиката и изискването математическите методи да бъдат включени като част от всяко изследване – принцип, който Пърс ще следва при доказването на всички свои концепции, включително и тази за знака. Сред оригиналните идеи на Поансо е ясното разграничаване между репрезентация (представяне) и сигнификация (означаване). Той напълно отделя обект от знак, което позволява първият да се мисли като феномен, представящ сам себе си, докато вторият винаги стои вместо нещо друго. Означаването е възможно, когато в разума се създаде връзка между материалните характеристики на обекта и обобщената представа за него, съдържаща се в знака. Новото при Поансо е твърдението, че знакът е способен да надхвърли физическите характеристики на обекта: „изискване към знака е да представя нещо друго, но той не се изчерпва само с това; знакът добавя нещо повече към това, което представя” (Poinsot 1985: 119). Това не означава, че за Поансо знакът може да изчерпи всички характеристики на своя обект. Както ще докаже по-късно Пърс, това е невъзможно дори за най-сложния знак.

Преходът към ерата на модерността през XVII в. е белязан от обособяването на две големи философски системи – британския емпирицизъм с основни представители Джон Лок (1632–1704), Джордж Бъркли (1685–1753), Дейвид Хюм (1711–1777), и немския класически идеализъм на Готфрид Лайбниц (1646–1716), Имануел Кант (1724–1804), Фридрих Шелинг (1775–1854). Въпреки че идеята за знака е допълваща в трудовете на повечето от тези мислители (с изключение на Лок), показателно е, че тя не е изоставена, а напредъкът ѝ продължава с развитието на логическото мислене и изследванията върху познавателния процес (Кант). Концепциите на емпирицистите се изграждат около тезата, че светът е познаваем единствено чрез опита, докато немските идеалисти отдават по-голямо значение на логическото мислене и на способността на разума да формира и проверява съжденията си.

За пръв път думата „семиотика“ е използвана от Лок в смисъла на доктрина за знаците, максимално близо до съвременната ѝ формулировка. Той я посочва и като дисциплина, тъждествена на логиката. При Лок връзката между дума, знак и идея също е разгледана от нов ъгъл. Знаците и думите са съставни части от комуникацията, като думите са знаци за идеите в съзнанието. От друга страна, знаците са средство за комуникация, защото се отнасят по еднакъв начин към идеите в умовете на определена група. В концепциите на Лок съществува привидна триадичност между идея, дума и знак, но при по-детайлно вглеждане се открива по-скоро двустепенна схема на означаване. Знакът е само допълваща част от философията на Бъркли, която пази тясна връзка със средновековния номинализъм. Той разглежда знака като съставен от външен обект, сетивно възприятие и идея, пораждаща се в разума. Но въпреки близостта си до средновековната традиция, Бъркли пренебрегва връзката между причина и ефект, която е основна тем за много от неговите предшественици.

Първообразите на няколко концепции, които ще се превърнат в отправни точки за семиотичното мислене при Пърс, се появяват за пръв път в трудовете на Хюм. Той изследва правилата и принципите във функционирането на въображението (мисленето), водещи по естествен път до формиране на мисловни навици, които са по-силни от логиката и дедуктивното разсъждение. Силата на установените ментални схеми предопределя действията и изгражда паметта. Тук концепцията за навика като феномен, управляващ разума и изграждащ системата на натрупаното познание, е още в зародиш – тя се споменава на много места, но само допълва останалите идеи на Хюм. Потенциалът ѝ предстои да бъде разгърнат в прагматистките и в семиотичните трудове на Пърс.

Някои от идеите на Лайбниц предшестват развитието на модерната лингвистика през XX в. Той се стреми към създаването на самостоятелна метафизична система и разглежда реалността като съставена от неизброимо количество нематериални субстанции, наречени „монади“. Чрез тях Лайбниц обяснява значението на думите и знаците – те са комбинация от по-малки, независими части. Това твърдение е първообраз на модерните лингвистични анализи, които ще определят посоката на семиотичното мислене за повече от век.

Въпреки че не се интересува от знака и от влиянието му върху мисленето, Кант оставя значителен отпечатък върху развитието на семиотичното съзнание като силно повлиява работата на Пърс. Кант изследва детайлно проблема за познанието и неговото нарастване. Той преработва Аристотеловите категории и създава собствена система, съдържаща дванайсет елемента. Век и половина по-късно Пърс остро критикува Кантовите категории заради сложността и липсата им на универсалност. Това несъгласие го подтиква към създаването на собствена система, съдържаща три универсални, математически изведени категории – Първичност, Вторичност, Третичност. Без яснота за системите на категориите – от Аристотел, през Кант до Пърс, семиотичният въпрос за същността на познанието и неговото нарастване, би останал отворен.

В търсене на по-кохерентна системност на своята философия, Пърс се обръща към друг представител на немския класически идеализъм – Шелинг. Неговите идеи дават нова отправна точка към въпроса за материята, разглеждайки я като „немъртва“. При Шелинг тя за първи път е наречена с термина „изтощен разум“, който по-късно Пърс заема и превръща концепцията в опорна точка за своя триадичния знаков модел, където обект, знак и интерпретант непрекъснато променят позициите си, създавайки безкраен ред от значения.

Но ерата на модерната семиотика започва едва в средата на XIX в. с трудовете на Сосюр и Пърс, от които по-късно се обособяват клоновете на диадичното и триадичното мислене за знака. С постигнатото от Сосюр е дадено началото на „истинския живот“ на семиотиката и обвързването ѝ с лингвистиката, а след това с антропологията, проблемите на културата и комуникацията. Сосюр разглежда езика като система, а знака – като двуделна същност, съставена от означаемо и означаващо. Връзката между тези две части е немотивирана и се осъществява в разума. В неговите анализи знакът се изследва само в рамките на езика, а чрез дихотомията език-реч Сосюр създава и опростен комуникационен модел, представящ кръговрата на речта.

По-късно този модел е допълнен от Роман Якобсон (1896–1982) и Умберто Еко (1932) с обогатявания от семиотичната система на Пърс.

В началото на XX в. от концепциите на Сосюр се формира едно от големите течения в хуманитаристиката – структурализмът. Сосюр променя посоката на мисленето за знака, като го насочва от полето на философията и епистемологията към това на лингвистиката, а Клод Леви-Строс (1908–2009) отива още една стъпка по-далече, като го обвързва с анализа на феномени от антропологията, културата, психологията. Леви-Строс става известен със своята „структурална антропология“, свързваща културологичните изследвания с лингвистичния подход и със Сосюровия знаков модел. Той разглежда обществото като структура от отделни елементи, подобно на езика. Този подход оказва силно влияние и върху анализите на ритуала, който често се изследва със средствата на езика, граматиката и лингвистичния код. Леви-Строс задава в семиотиката идеята за кода, доразвита от Якобсон и Еко. Според него обществата са отделни системи, които могат да общуват само чрез универсални кодове, а директният диалог е абсолютно невъзможен. Идеята за кода, като носител на универсално значение, оставя значителна следа в антропологичните анализи на обредните действия.

Идеята за езика като йерархична система дава началото „структуралната лингвистика“ на Луи Йелмслев (1899–1965). Той обединява идеите си под името „гloseматика“ – това не е изцяло лингвистична, нито е изцяло семиотична доктрина, а е по-скоро наука за общите семиотични принципи. Целта на Йелмслев е чрез гloseматиката да се установи обща гледна точка между литературата, езикознанието, изкуството, историята, логиката. Йелмслев следва идеите на Сосюр и създава свой усложнен шестстепенен модел на знака. В него той запазва Сосюровото означаемо и означаващо, но всяко от тях съдържа плана на израза и план на съдържанието, които се разделят на форма и субстанция. Друг важен принос на Йелмслев е разграничаването на денотативна и конотивна функция на знака, които се използват в структуралните културологични анализи, а оттам се пренасят и в антропологията. Така семиотиката и антропологията започват да успоредяват развитието си, заради природата на знака, пренасящ значения, универсални за отделни социални групи.

В същото време в бившия Съветски съюз Юрий Лотман (1922–1993) систематизира двете преплитачи се семиотични традиции – структурализъм и формализъм. Неговият основен принос към семиотичното мислене е разграничаването на първични и вторични моделиращи системи. Езиците на изкуството са разгледани

като надстроени над естествените – така те образуват вторични комуникационни структури. Идеята за тоталната власт на знака при Лотман кристализира в термина „семиосфера”, въведен по аналогия на „биосферата” на Владимир Вернадски (1863–1945).

Напредъкът на структурализма и влиянието му върху антропологията и изследванията на културата са тясно свързани с работата на Якобсон. Той разширява полето на семиотиката, като включва в нея математическата теория и теорията на комуникацията, което предопределя още по-тясното преплитане на лингвистика и антропология. Якобсон анализира различните функции на езика и създава един от все още актуалните комуникационни модели, в който за пръв път са включени компонентите „контекст” и „код”. При анализа на антропологични проблеми, включително и на този за ритуала, често се търсят кодовете на неговото универсално значение. А основно правило е, че ритуалът може да се разбере пълноценно само чрез заобикалящата среда или контекста.

С напредването в историческото развитие на семиотиката, тя все повече се обвързва с проблемите на комуникацията и културата, което я прави и предпочитан източник за заемане на методи от антропологията през XX в. При Ролан Барт мисленето за знака надхвърля структуралната концепция за бинарните опозиции, като в изследванията му са включени феномени от различни области. Той разглежда знака като феномен с твърде много „лица” и говори за език на модата, език на киното, език на храната. Най-известните изследвания на Барт са тези върху мита. Въпреки че неговите анализи не могат да се нарекат антропологични, те са от значение за тази дисциплина, защото нито един ритуал не може да се обясни извън системата от митове и вярвания, към която принадлежи. Барт разглежда мита като усложнен знак, който се развива като вторична семиологична система върху друга, вече съществуваща. В този случай, знакът от първата система се превръща в означаващо, когато попадне в рамките на митологичната структура.

Изследването на тематичните орбити на семиотичния подход кулминира в трудовете на Еко. Той прави кардинален опит за семиотизиране на лингвистиката и определя културата като основа за съществуването и развитието на знаковите системи. Благодарение на силното обвързване на темите за комуникацията и културата, връзката между семиотиката и антропологията също укрепва. Еко доразвива концепцията за кода така: „кодовете осигуряват правилата, които пораждат знаците” (Еко 1991 б: 120), те представляват комуникационен договор, според който се учим да разбираме знака по

точно определен начин. Той изследва комуникативните функции на културата и отбелязва, че знакът е винаги ограничен от нея и трябва да се разбира спрямо нея. Еко създава и нов комуникационен модел, като въвежда три нови елемента – шум, предавател и канал. Така се постига по-голяма точност на анализа, защото комуникационният процес е класифициран до най-малките си елементи.

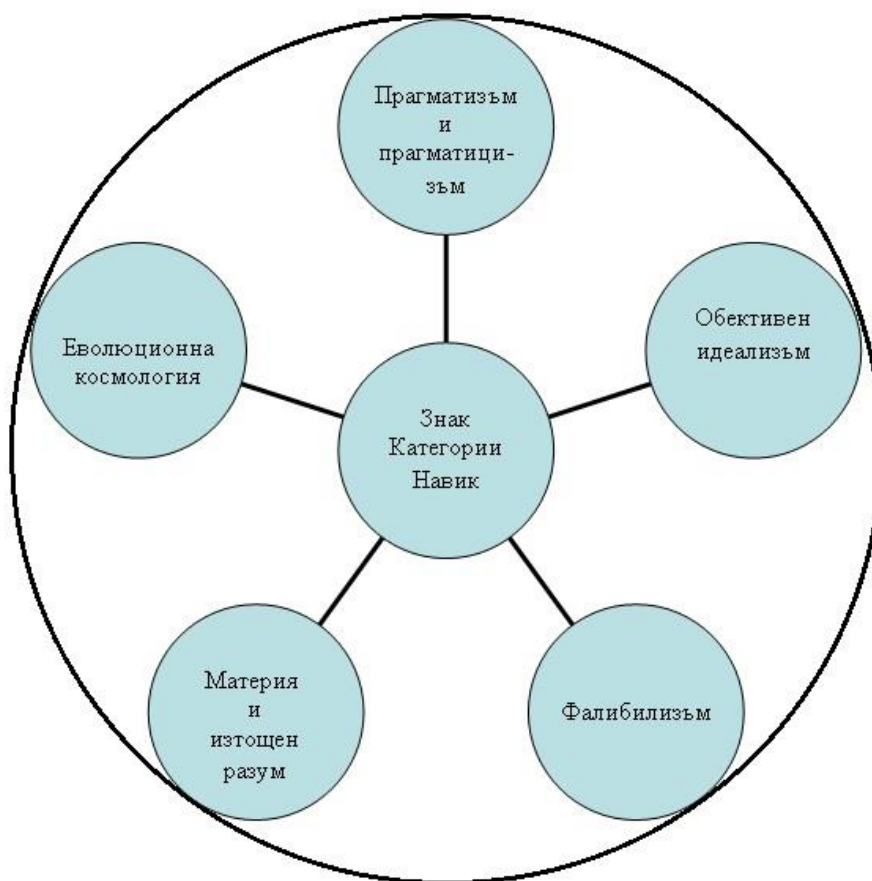
Тематичният преглед на семиотичната идея в първа глава доказва, че мисленето за знака е съизмеримо и върви паралелно с нарастването на познанието в света. Преминва през различни етапи, изменя се и се самокоригира благодарение на подвижната същност на знака, превърнал се в отправна точка за решаването на сложни философски въпроси – за реалността и истината, за природата на имената (думите) и обектите, за универсалиите и партикулариите. Концепцията за знака е неразделна част от всеки опит да се обобщи познанието за обектите и да се обясни способността му да нараства. Генеалогичната връзка между идеята за знака, логиката и епистемологията предопределя още една линия, по която трябва да се търсят корените на концепцията – тази на философското несемiotично мислене (Кант, Лайбниц, Шелинг). Панорамното представяне на идеите на немския класически идеализъм и на други мислители, които не се интересуват директно от проблема за знака, разкрива неочаквани полета на влияние. Става ясно, че техните концепции, дори и външни по отношение на семиотиката, повлияват върху някои от най-важните изследователи в тази „модерна“ наука, оставяйки значителен идеен отпечатък.

Глава II. Големият взрив на идеите

Във втора глава представям детайлно концепциите, изграждащи архитектурната система на познанието при Пърс. Тук основният методологичен проблем се поражда от непрекъснатото преплитане на философия, метафизика, математика и логика. Тези тематични орбити са дотолкова свързани, че идеите, изведени чрез тях могат да бъдат обяснени само една чрез друга. Основният въпрос за всеки изследовател е, откъде да започне анализът и каква логика трябва да следва? Една от възможностите е прилагането на традиционния хронологичен подход. Така са постъпили някои от най-проникновените изследователи на Пърс – Мъри Мърфи (Murphey 1961) разграничава четири, а Томас Шорт (Short 2007) – три периода в

развитието на Пърсовата мисъл. Но Пърс разработва паралелно различни концепции, които се преплитат и допълват, а след известно време биват ревизирани, пренаписвани или напълно отхвърлени. Затова всяка хронологична периодизация на работата му остава субективна, изцяло зависеща от концепцията, която изследователят приема за най-значима. Друга възможност е всяка Пърсова доктрина да се анализира поотделно, като бъде изолирана от останалите. Но тогава вероятността от грешка рязко се повишава, защото самият Пърс мисли идеите си като система и всяка следваща допълва предишните и съдържа елементи от тях.

За решаване на описания проблем във втора глава предлагам хипотезата, че философията на Пърс може да бъде представена и анализирана чрез геометрична фигура на окръжност, в която е обособено ядро от три концепции – за знака, за категориите, за навика. От ядрото се прокарват смислови радиуси към всички други Пърсови идеи – за прагматизма, за еволюционната космология, за обективния идеализъм и фалибилизма, за материята и изтощения разум. Както разстоянието от центъра на окръжността до всяка нейна точка е равно, така и всяка идея при Пърс е еднакво значима в сравнение с останалите. Фигурата по-долу илюстрира описаната хипотеза.

Кръгова свързаност и равнопоставеност на идеите при Чарлс Пърс.

Целта ми във втора глава е да проверя валидността на този подход, като първо обяснявам трите концепции от ядрото и техните отношения, а след това ги използвам за проясняването на идеите от външната част на окръжността.

Пърс разглежда знака като динамичен и триадичен феномен, посредник между разума и външната реалност. Според него всеки обект е познаваем, а самата мисъл за обекта го превръща в знак, дори ако той съществува само в разума. За да подчертае тази връзка, Пърс въвежда термина „мисъл-знак” (thought-sign), а след това обобщава, че цялото мислене е в знаци. Но всяка мисъл е интерпретирана от последваща, което позволява да разглеждаме семиозиса като безкраен процес.

Пърс създава триадичен знаков модел, включващ същински знак, обект и интерпретант. А една от дефинициите му гласи: „знак е нещо, А, което означава някакъв факт или обект, В, за някаква интерпретираща мисъл, С” (CP 1.346). Така знакът може да съществува само като част от интерпретативната верига. Въвеждането на интерпретанта е това, което отличава и прави Пърсовата семиотична доктрина динамична и способна да се самокоригира. Интерпретантът е „поредача от

поведенчески нагласи, с които възприемателят трябва да влезе във връзка, за да разбере знака” (Младенов 1991: 25). Той позволява на другите два елемента да влизат в следващи триади, като променят позициите си. Благодарение на динамиката на елементите в знаковия модел на Пърс реалността непрекъснато умножава знаците, с които е представена.

Концепцията за интерпретанта се развива и променя с времето. За да прецизира изследванията си върху знака, Пърс извежда две триади от интерпретанти: непосредствен, динамичен и краен интерпретант; и емоционален, енергетичен и логически. Оттук произтича следващият значителен методологически проблем – защо са необходими две отделни триади и не са ли техните елементи взаимозаменяеми? Този въпрос засяга най-вече логическия и крайния интерпретант, използвани като равнозначни явления от много изследователи. Във втора глава анализирам двете триади чрез концепцията за навика и доказвам, че логическият и крайният интерпретант са самостоятелни елементи, които имат напълно различни функции в знаковия процес. Ключов момент в моята хипотеза е, че крайният интерпретант от първата верига е проявление на тенденцията за установяване на навици. А логическият интерпретант в края на втората, запазва динамиката като допуска възможността за изменение на вече съществуващите ментални схеми или за пораждането на нови. Доказвам идеята си като използвам едно ранно твърдение на Пърс, че интерпретантът може да бъде мисъл или чувство. Така хипотезата ми се разширява до твърдението, че първото изброяване съдържа мисли-интерпретанти, а второто – чувства-интерпретанти. Тогава разликите между крайния и логическия интерпретант ясно проличават на същностно и функционално ниво. Чрез прилагането на Пърсовата концепция за навика доказвам, че първият вид интерпретант гарантира нарастването на познанието, а вторият запазва възможността то да бъде ревизирано, като се премахват грешките.

В първата триада Пърс описва непосредствения интерпретант като чистата потенциалност на знака да пренесе значение, той е ядро, от което знаковият процес би могъл да възникне. Непосредственият интерпретант може да бъде актуализиран от външен обект или феномен и тогава се превръща в динамичен интерпретант, който е „единично, актуално събитие” (SS: 111). За Пърс „крайният интерпретант е правило”, което би могло да се формира у възприемащия или навик за разбиране на знака (Deledalle 2000: 74).

Емоционалният интерпретант от втората триада съответства на чувството, което се поражда при възприемането на знака: „Ако знакът произведе някакъв друг значим

ефект, това ще се случи чрез посредничеството на емоционалния интерпретант, а този следващ ефект винаги съдържа напрежение. Него аз наричам енергетичен интерпретант” (CP 5.475). Логическият интерпретант е описан като: „единственият ментален ефект, който може да бъде произведен и който не е знак, но има важно приложение, е промяната на навика (habit-change), или промяната в човешката нагласа за действие” (CP 5.476).

В късните си трудове след 1903 г., Пърс въвежда и разграничението между непосредствен и динамичен обект. Той посочва, че първият тип обект има качеството на закон, а вторият – на актуално събитие. Но ако това е цялото обяснение, то слага крайна точка в процеса на интерпретацията – ако непосредственият обект е единствено общо правило или закон, как неограниченият семиозис е възможен? Във втора глава изяснявам това привидно противоречие чрез Пърсовата еволюционна космология и концепцията за субстанцията. Тук доказвам хипотезата, че непосредственият обект съдържа всички потенциални проявления на един феномен, които могат да се актуализират при определени условия. Следователно той има характеристиките на субстанция, чието съществуване е независимо от външната реалност, но съдържа потенциала да бъде vyplътен в знак. За да докажа хипотезата си представям проблема за материята и изтощения разум във философията на Пърс. Така стигам до извода, че непосредственият обект също принадлежи към сферата на навика. За Пърс реалността съществува като втвърден слой от мисловни клишета (изтощен разум), а материята се управлява от закони, които се актуализират при определени условия. Тогава при проявлението си тези закони, имащи постоянен характер, формират навици. Ако неизброимото количество непосредствени обекти във вселената нямаше потенциала да създава определени знаци, за чиято интерпретация да се формират мисловни схеми, нарастването на познанието би било невъзможно.

Истинският взрив на идеите при Пърс идва с класификацията на възможните типове знаци. Той прави три основни разделения, които формират модел, наречен „десетзнаково деление” (ten-fold division of signs). Знакът сам по себе си бива три типа – qualisign (качествен), sinsign (единичен) и legisign (леджисайн). По отношение на своя обект той е: icon (иконичен знак), index (индекс) и symbol (символ). Това деление е получило и най-голяма популярност днес. Знакът, представен от своя интерпретант, бива: rheme (рематичен), dicent (дайсънт) и argument (аргумент).

Знакът в себе си е:	QUALISIGN Качество Чиста възможност	SINSIGN Актуалност Резултат или нещо съществуващо	LEGISIGN Закон или общ вид
Знакът по отношение на своя обект:	ICON Качествена прилика с обекта	INDEX Връзка със съществуващ обект	SYMBOL Асоциативност
Знакът е представен от своя интерпретант като:	RHEME Знак за възможност	DICENT Знак за факт	ARGUMENT Знак за причина

Таблица 1. Десетзнаково деление на Чарлс Пърс.

Във втора глава анализирам Пърсовата класификация на знаците като я съотнасям към видовете обекти и към концепцията за навика. Изводите са, че непосредственият обект може да съдържа голям брой индивидуални качества, или qualisign. След като sinsign е актуалност, съдържаща един или няколко qualisign, той може да се анализира и като уловеното моментно състояние на динамичния обект. Тогава legisign не се отнася нито към непосредствения, нито към динамичния обект, а към една по-обща категория на познанието, каквато е навикът. Вторият ред от десетзнаковото деление също започва от потенцијата на субстанциалните качества да пораждат определен иконичен знак, към който разумът би могъл да привикне. Преминува се през индекса, който е вече реализираното втвърдено значение, и завършва със символа, който съществува само благодарение на тенденцията да се установяват навици в интерпретацията. Движението от чистата потенциалност на знака до втвърденото правило или навика, откривам и при линията rheme-dicent-argument.

Чрез идеята за навика, във втора глава предлагам прочит на десетзнаковото деление, различен от традиционните. Тук анализирам отношенията между видовете знаци не само линейно, но и по вертикала (*Таблица 1*). Така извеждам три нови трихотомии от знаци, формиращи: „вертикала на потенциалността” (qualisign-icon-rheme); „вертикалата на актуалността” (sinsign-index-dicent); „вертикала на детерминираността” (legisign-symbol-argument). Вертикалите съответстват напълно на Пърсовата еволюционна космология, според която всяко явление във вселената възниква по силата на чистата потенция, актуализира се определен брой пъти, за да се

превърне в закон или навик. Тези нови триади доказват, че развитието на знака следва същата посока.

Най-значителният принос на Пърс към семиотиката и теорията на познанието е неговата система на категориите, съдържаща три елемента – Първичност, Вторичност, Третичност. Пърс извежда своя „кратък опис“ с категории, които са крайни, универсални отношения, независими от времето или от обекта, към който се прилагат. Първичността е идеята за нещо, напълно независимо от връзката си с нещо друго. В тази категория знакът е сам по себе си. „Вторичността е състояние на битието, което е такова, каквото е, във връзка с нещо второ, но независимо от нещо трето” (CP 8.328). Когато идеите за двата обекта бъдат съотнесени към идеята за трети, се поражда Третичност, която е категорията на значението и навика.

Навикът в Пърсовата философия е използван със значение близко до общоприетото, въпреки че задълбоченото му разгръщане изисква да се постави в контекста на еволюционната космология, в отношение с категориите, знака, прагматизма. Споменаван в много текстове, този проблем е представен в дълбочина в късните метафизични есета на Пърс. Функцията на навика не се свежда само до организирането на човешкото битие – той е свойство на всичко във вселената, която се управлява от закони и представлява неограничен, развиващ се разум. Пърс прави следното обобщение за еволюцията на вселената: „[...] три елемента са активни в света: първо, шансът; второ, правилото; трето, тенденцията към привикване” (W6: 208). Тези елементи носят имената тихизъм (tychism), синехизъм (synechism) и агапизъм (agapism). Те се отнасят към Пърсовите категории по следния начин: спонтанност/случайност (Първичност), траене (Вторичност) и привикване или закон (Третичност). Навикът е едно от най-ярките проявления на синехизма, или на способността на феномените да траят. Влиянието му е толкова важно за развитието на всички явления във вселената, че Пърс въвежда термина „тенденция към привикване” (habit-taking tendency), за да опише посоката на тяхната промяна.

Еволюционната космология на Пърс се гради върху идеята, че вселената се развива от абсолютен хаос към абсолютен ред. Крайната точка на тази еволюция е наречена „кристализиран разум” (crystalized mind). Това е етап, в който ще бъдат създадени логически хипотези за разбирането на всичко, но той няма да бъде достигнат в обозримото бъдеще. Семиозисът не е изолиран процес, а е част от това еволюционно движение на вселената. Той започва от абсолютния хаос и затова в началото знакът е динамичен – преминава през различни триади чрез действието на непосредствения

обект и двете триади от интерпретанти, като може да поражда различни значения (тихизъм). Постепенно динамиката намалява и значенията, чрез повтарянето и способността да траят (синехизъм), се втвърдяват в навици, а оттам – в мисловни клишета. Но Пърс подчертава, че когато създаваме концепция, ние я обикваме и ще потопим „себе си в нейното усъвършенстване [...] така разумът се развива” (W8: 185) чрез силата на агапизма. Тогава би било погрешно да се твърди, че всички знаци се разбират само по силата на установен навик, но е вярно, че всички знаци имат потенциал да се превърнат в навици за разбиране.

Навикът и знакът при Пърс са свързани чрез значението – в ранните си трудове Пърс обяснява възникването на смисъла като резултат от интерпретацията, а в по-късните го отнася към сферата на навика. Въпреки близостта си с всекидневната употреба, навикът във философската система на Пърс има разширено значение. Той е устойчива структура, която улеснява мисловния процес, нещо като „улей”, по който мисълта се плъзга, преди да се „отлее” във формите на интерпретантите (тълкуванията за нея)¹. Може да се оприличи на клише или модел, образец, възникнал след дълга употреба на повторяеми съждения, които издълбават бразди – следи в разума, по които той по-лесно стига до изводите от тълкуванията. Привикването е потенция, присъща на всяка нова мисъл, която след време се втвърдява и утъпква като пътека за следваща употреба. Всяко гладко изговаряне на съждение означава, че умът се е възползвал от навик за мислене. Появата на привикване в един първоначален хаос означава, че е започнал процес по осъзнаване природата на тази форма на съществуване, начало на формиране на навик към определено мислене.

Съществува известна трудност в класифицирането на Пърсовата философия към определено течение. Най-вярно би било да се каже, че Пърс е обективен идеалист. В познавателния процес той винаги посочва мисълта и нейната способност за интерпретация като посредник между външната реалност и разума. Така той е едновременно идеалист (не отхвърля съществуването на непосредствена реалност; приема, че материята е изтощен разум), но неговият идеализъм е „обективен”, защото нито разумът, нито реалността са достатъчни сами по себе си, за да възникне познание. Необходимо е те да попаднат в триадични отношения, от които да се формира съждение. Освен това, чрез концепцията за фалибилизма, Пърс допуска, че познанието

¹ Младенов, Иван (2011) *Отклонена литература. Прагматистки прочит*, С.: Парадигма.

за света не е установено веднъж завинаги, а може да се коригира спрямо новите открития и научния напредък.

Методът за установяване на значението или доктрината на прагматизма, е сред най-значителните приноси на Пърс към американската философия на XX в. Създаването му започва от вече познатите философски проблеми – за истината, за реалността, за познанието и значението. Формулирането на методът на научното изследване и „установяването на новия контекст – на изследването на съмнение-вярване” (Murphey 1961: 159) е пътят, който Пърс изминава към създаването на прагматистката максима в есето *How to Make Our Ideas Clear*. Максимата гласи: „Разсъждавайки върху мислимите практически последици от даден обект, ние схващаме самия обект на нашата представа. Тогава нашата концепция за тези последици е цялата ни концепция за обекта.” (W3: 266) Прагматизмът е доктрина, която извежда заключенията си от наблюдаваните ефекти, които са винаги действия. Това е подчертано от Пърс дори чрез избора на името ѝ (от гръцката дума „*pragma*” – дело, действие). Така ефектът от мисълта е винаги действие. В основата на прагматизма Пърс поставя логическа операция, известна още от Аристотел, но преформулирана и изведена до самостоятелен метод в неговите есета. Това е абдукцията, или ретродукцията, определяна още като „метод на отгатването”. При нея изследователят създава хипотеза въз основа на данни, които смята за истинни. Пърс определя прагматизма си като „логика на абдуктивния метод”, но подчертава, че тази операция не дава гаранция за истинността на заключенията. Концепцията за навика е не просто допълващ елемент към прагматисткия метод, тя предлага още един подход към откриването на значението на знака. Пърс дори преформулира прагматистката максима от гледна точка на тази идеята: „За да установим значението, трябва просто да определим навичите [...] това, което един обект означава, е само сбор от навичите, които той включва.” (W3: 265)

На много места Пърс подчертава връзката между прагматизма и семиотичната си доктрина. Процесът на интерпретация и натрупване на познание може да бъде обобщен чрез прагматисткия подход: интерпретацията, или разбирането на знака, е възможно само чрез ефекта, който се поражда в разума при неговото възприемане. При сблъсък с непознат феномен си създаваме хипотеза за значението му чрез водещите принципи (мисловните навичи) в разума. След това, по дедуктивен или индуктивен път, търсим доказателство за предположението. Когато се установи вярване за значението, явлението вече е знак. Към неговия фиксиран смисъл сме склонни да

прибягваме всеки следващ път, когато се сблъскаме със същия обект. Така се формира навик да мислим значението в конкретни рамки. А ефектът от втвърденото разбиране е, че сме склонни да действаме по определен начин всеки път, когато възприемаме даден знак.

След като изяснявам генеалогичната връзка между семиотиката и прагматизма на Пърс, това ми дава основание да въведа термина „семиотичен прагматизъм”, с който да наричам неговия метод за установяване на значението. Употребата на този нов термин се легитимира чрез Пърсовата концепция за интерпретанта, който е винаги ефект от знака: „Аз определям Знака като нещо, което е определено от нещо друго, наречено Обект, и оказва върху човека ефект, който наричам Интерпретант” (SS: 80–81). Друго потвърждение, че прагматизмът на Пърс е семиотичен по природа, откривам в анализа на символа, който не носи директна връзка със своя обект, а е знак само защото „сме свикнали да го възприемаме като такъв” (CP 2.307).

В края на XIX в. доктрината на прагматизма бързо набира скорост, като влиянието ѝ се разпространява дори извън Америка, но не чрез трудовете на Пърс, който е неин създател, а чрез работата на Уилям Джеймс. Други известни прагматисти по това време са Фердинанд К. С. Шилер и Джон Дюи, но единомислието им се изчерпва до някои основни положения и общия термин, с който назовават доктрините си. Шилер дори заявява, че има толкова прагматизми, колкото и прагматисти. Последователите на Пърс многократно преформулират неговият метод, като го отвеждат в посоки, които той намира за неадекватни. Затова в есето *What Pragmatism Is*, Пърс променя името на своя метод и го нарича „прагматицизъм”. Причините са в употребата на първоначалния термин като близък до радикалния емпирицизъм на Джеймс или като име на хуманизма на Шилер. Но за Пърс най-недопустима е широката експлоатация на термина в литературните издания, където той изцяло изгубва философския си смисъл.

Чрез анализа, направен във втора глава, доказвам първоначалната си хипотеза за кръговата свързаност на Пърсовите идеи. В изложението ясно е показано, че разбирането на всяка Пърсова концепция изисква тя да бъде разгледана в отношение с останалите, за да се стигне до същността ѝ и да се елиминира възможността за грешка. Като опорни точки в това изследване съм приела концепциите за знака, за категориите и за навика. Във втора глава недвусмислено доказвам, че навикът е проясняващ елемент за тълкуването на всички други Пърсови концепции, защото е еволюционен фактор в мисленето и в еволюцията на вселената.

Глава III. Навик, норма, ритуал. Триади и реалност

Въз основа на постигнатите изводи, в трета глава прилагам прагматистки анализ на ритуала – феноменът е взет от научното поле на антропологията, но съдържа историческа обвързаност със семиотичните търсения на френските структуралисти. Още в началото на тази част въвеждам триадата навик-норма-ритуал, върху която е построен анализът. Само първият термин (навикът) е безспорно Пърсов, вторият (нормата) е взет със значението, което Пърс му придава, но с уговорката, че е по-скоро спомагателна единица към философската му система. За третия (ритуалът) се придържам към употребата му в антропологията. Основната задача в трета глава е да представя връзката между антропологичното виждане за ритуала и Пърсовата концепция за навика. Досега в антропологията са правени малко опити за прилагането на Пърсовите идеи. В повечето случаи те не постигат проясняващ резултат, защото концепциите от системата на Пърс са използвани поотделно, което е предпоставка за грешка и често води до объркване.

В тази глава използвам идеята за навика като организиращ гравитационен център и изходна точка в еволюцията на обредните действия, за да обясня основното противоречие, което антропологията открива в ритуала – едновременната му устойчивост и способност да се променя с времето. След това чрез концепцията за нормата, удържаща ядро от сродни навици, предлагам триадичен структурен модел на ритуала. В анализа проверявам валидността на модела, който трябва да е приложим към различни ритуали без значение от времето и мястото на тяхното случване. В трета глава търся основания да разглеждам ритуала като макрознак с иконично, индексално или символно проявление.

В съвременния свят ритуалът все по-често излиза от рамката на сакралното и се настанява във всекидневния живот. Затова тук изказвам и хипотезата, че в реалността съществува „тенденция за установяване на ритуали”, която следва принципите на Пърсовата тенденция за установяване на навици. В края на изследването сравнявам ритуала с играта, която често се разглежда като негов опростен първообраз или като резултат от дегенерацията на обредното действие, което се е демеафоризирало. Един от поставените въпроси е, кои игри имат потенциала да се превърнат в ритуали и при какви условия.

Сред важните проблеми, които бързо се откриват в антропологичните изследвания, е липсата на терминологична яснота и методология при изследването на ритуала. Повечето учени като Джеймс Фрейзър (1854–1941), Емил Дюркем (1858–1917), Виктор Търнър (1920–1983), Клод Леви-Строс се концентрират върху описанието на ритуални практики, но избягват съществения теоретичен въпрос: „Какво е ритуалът?“ В антропологичната литература съществува изобилие от откъслечни, неясни, дори противоречиви определения. До момента са изведени ограничен брой общовалидни характеристики за ритуала и голям брой дефиниции.

Заради липсата на теоретично единство и трудността да бъдат решени въпросите за същността и структурата на явлението, в началото на XX в. антропологията активно „заема“ методи за анализ от други хуманитарни науки. Например Мери Дъглас използва теорията за лингвистичния код на Basil Bernstein (1924–2000) и стига до заключението, че ритуалните практики регулират социалните връзки в общността. За Maurice Bloch (1939) ритуалът е формализация на вярванията и средство за упражняване на контрол в обществата.

Въпреки противоречията, около средата на XX в. антропологията формулира няколко общовалидни характеристики на ритуала, които са използвани като отправна точка за търсенето на връзката му с концепциите от Пърсовата философска система:

- Ритуалът е поредица от повтарящи се действия, свързани с устойчиви вярвания на група хора (по-рядко с индивидуални вярвания).
- Ритуалът пренася познание и опит, които са важни за общността. Това го превръща в структуриращ елемент на всяка социална група и в обект на изследване за съвременната хуманитаристика.
- Ритуалът има повторяем характер и носи черти, показателни за културата на съответната група.
- Ритуалът се изгражда върху установени твърди вярвания на социално и емоционално ниво.
- Ритуалът е винаги подчинен на строга периодичност (календар), което означава, че функционира като закон в общността.

Тези обобщения доближават ритуала до Пърсовите концепции за вярването и навика и са приети като основни пропозиции за прилагането на прагматисткия метод върху антропологичната теория в трета глава.

Общото между навик и ритуал проличава още на начално ниво на анализа. Антропологичните изследвания определят ритуала като „несъзнавано действие – рутинно, по навик [...] физически израз на логически достигнати идеи” (Bell 1992: 19). Твърдението е близко до Пърсовото разбиране за навика. Подобно на него, ритуалът може да се определи като вярване, „облечено” в действие. След определен момент хората повтарят ритуала механично, защото с времето той престава да бъде обект на мисълта, а придобива формата на заучено действие, спестяващо ментална енергия и пренасящо устойчиво значение.

Като прилагам Пърсовия прагматистки метод в трета глава, търся решение на антропологичният въпрос за вярването и ритуала – ясно е, че не всички участници в обредното действие вярват, тогава как явлението продължава да съществува. Ключ към проблема е хипотеза, че установяването на вярване е логически, а не емоционален процес. Една от най-важните характеристики на вярването според Пърс е, че то не гарантира истинността на познанието. Вярването е само „индикация, че в нашата природа съществува установен навик, който ще определи действията ни” (W3: 247). Пърс дори използва термина „вярване-навик” (*habit-belief*), за да подчертае връзката между двете явления и принадлежността им към сферата на разума. Освен това в прагматистките си изследвания той описва установяването на вярване като резултат от породено съмнение, за чието премахване е необходимо да се проведе изследване и накрая да се утвърди вярване, което може да прерасне в навик. Пърс посочва: „това, което обичайно наричаме вярване, е всъщност приемане на дадена пропозиция” (CP 1.635). Така въпреки че изглеждат „вродени”, дори най-старите вярвания не се появяват автоматично в разума, а изискват най-малкото проверка в индивидуалния опит. Доказването на Пърсовата концепция за вярването като логически, а не като емоционален феномен, елиминира големия антропологичен въпрос: Вярват ли в ритуала всички участници, и ако не – защо все пак участват?

Ритуалът се изгражда винаги около вярване, пренасящо важно за общността познание. Но при Пърс вярването по естествен път прераста в навик, за да спестява ментална енергия във всекидневието. Тогава в ядрото си ритуалът трябва да съдържа именно навик, хармонизиращ го с външната реалност. Потвърждение на тезата се открива в бавната изменчивост на обредните действия. Ритуалът осигурява „живота” на навиците-вярвания в общността, като създава връзка между колективното вярване и индивидуалния опит. Пърс отчита и ролята на навика като средство за контрол на мисленето и поведението в групата и посочва, че общностите имат способността да

създават колективни навици като морала или представите за красивото, истинното, доброто.

Дълго време антропологията прилага към ритуала диадично мислене като създава безкраен ред противостоящи бинарни опозиции – вярване и ритуал, общество и индивид, церемония и култ. Според Пърс основният проблем при дуалистичния подход е неспособността да се приложи концепцията за континуалност. Тя е носител на динамиката и на способността за промяна, но за да се прояви, е необходимо феномените да влязат в триадична връзка. Затова в трета глава разглеждам проблема за устойчивостта и изменението на ритуала в триадично отношение с колективния навик и с изменящата се външна реалност.

За да изясня функцията на ритуала, като явление изградено около навик, прилагам към него Пърсовата система на категориите и еволюционната космология. В анализа доказвам, че явлението се отнася към категорията Третичност, където възниква значението и където принадлежи навикът. В реалността човекът е поставен между две постоянни величини – тоталния хаос на битието (Първичност) и естествения стремеж към познание и установяване на вярвания (Вторичност). Раздразнението и несигурността, плод на постоянното противопоставяне на тези сили, пораждат сблъсък в разума. Вселената и човекът се стремят към ред и устойчивост и не могат да се „примиряват“ дълго с отсъствието на тези елементи. Резултатът от сблъсъка е винаги Третичност – мнение за феномените, достигнато чрез логически операции. Според Пърсовата еволюционна космология мнението се втвърдява в навик, а той се развива в тенденция. Така ако навикът пренася познание, важно за оцеляването на общността, той постепенно се разширява, привличайки сродни концепции и външни елементи, за да се превърне в норма, а после в ритуал.

Принадлежността на ритуала към категорията Третичност дава отправна точка за решаването и на друг антропологичен въпрос – този за едновременната стабилност и променливост на обредните действия. Към Третичността Пърс отнася общите концепции – това са динамични явления, съдържащи тенденцията да нарастват чрез установяването на навици. Ритуалът, разгледан като съвкупност от общи идеи, има гарантирана динамика. Но Пърс посочва, че „формата, в която всяко нещо може да бъде разбрано, е тази на обобщеността (generality), което е същото като континуалността” (CP 6.173). Тоест за да може една концепция да пренася обобщено значение, тя трябва да отговаря на две условия: първо, да е резултат от втвърдено вярване (значението ѝ да е мисловен навик), и второ – да има способност да трае във

времето (синехизъм). Тъй като ритуалът е съвкупност от такива общи идеи, проблемът за динамиката и устойчивостта е решен. От една страна, значението му е стабилно, защото е изградено около ядро от навици, които са устойчиви и съществуват продължително. От друга, ритуалът е динамичен, защото общите идеи взаимодействат помежду си и дават възможност за нови интерпретации, а оттам и за промяна в установените навици. Така Пърсовите концепции позволяват да мислим ритуала като устойчива, но динамична цялост.

В началото на XX век, в опит да се реши проблема за динамиката и устойчивостта на обредните действия, Julian Nuxley въвежда в антропологията термина „ритуализация”. За него бързо са създадени голям брой определения – сред тях са превръщането на някои всекидневни действия в лични ритуали и дори обяснението на поведенческите прояви при животните. Една от причините за липсата на единомислие тук е отсъствието на концепция за реалността. За Пърс „Реално е онова, чиито характеристики са независими от мисълта на когото и да било за тях” (W3: 271). Но реалността включва още тенденцията за установяване на навици, фалибилизма, тихизма, синехизма и изтощения разум, а най-важните ѝ характеристики са динамиката и изменчивостта. Ритуалът е динамичен феномен, който може да се изменя във времето, но въпреки това основното му значение остава постоянно (синехизъм) благодарение на навика в ядрото му, свързан с конкретни общи концепции. От друга страна реалността съдържа естествената потенция да коригира познавателните грешките (фалибилизъм) като изменя навиците спрямо новото познание.

За Пърс материята е изтощен разум и потенциал за формиране на значения, а еволюцията в мисленето е възможна чрез тенденцията към привикване. В трета глава търся феноменът, който стои между двата процеса и определя тази посока на движение. Липсващото до този момент звено е нормата – терминът е широко разпространен в научния дискурс и във всекидневната реч със значението на „правило” и „сбор от правила”. Необходимостта мисловните процеси да бъдат ограничени от принципи, гарантиращи разбирането, кристализира при школата на Фридрих Шлайермахер (1768–1834). Така са създадени нормативните науки, които отговарят на идеалите за истинното, красивото и доброто и са наречени съответно логика, естетика, етика.

Пърс дава кратко, но важно определение за норма: „Аз никога не използвам думата норма в смисъл на предписание, а само като модел, който се следва, което е истинската метафора” (CP 1.586). Тя е и необходим ориентир за мисленето, средство за проверка и утвърждаване на новите заключения. Нормата има обобщаващ характер,

като привлича и удържа в орбитата си стабилни във времето значения: „Когато в едно построение е зададена норма, всички компоненти са ориентирани спрямо нея” (Младенов 2011: 37).

Като следствие от доказаните твърдения, в трета глава закономерно изниква въпросът-хипотеза: след като устойчивостта на познанието е възможна чрез навиците за разсъждение, за да функционира като обобщен ментален модел, приложим към големи области от опита (каквито са сферите на морала или красивото), нормата трябва да удържа не само един или два, а цял клас от рационални навици. Например ако се налага да преценим дали един непознат обект се отнася към нормата за красиво, прилагаме към него не само един установен критерий (например форма), а цяла поредица от втвърдени разбирания (форма, цвят, размер, положение в пространството) и изследваме отношенията, в които те влизат. Така се формират представите за „красиво”, „добро” или „правилно”.

Подходящ пример за илюстриране на твърдението е съвременната норма за човешка красота в западните общества. Веднага могат да се изброят някои нейни характеристики: среден или висок ръст; слабо тяло; правилни черти на лицето и симетричност на отделните части на тялото; големи очи; здрава коса; светла кожа. В разума на повечето хора, израснали и възпитани в западно общество, е формиран навик да мислят тези отделни черти като положителни, а съвкупността от тях е изградила естетическата норма в групата. Въпреки това, за да определим един човек като красив, не е достатъчно той да притежава всяка характеристика поотделно. Изброените черти трябва да влизат в определени отношения – например, човек който е едновременно висок и слаб, може да бъде извън нормата за красиво, ако е над средния ръст, но е под средното тегло. Оттук може да се изведе и следващата характеристика на нормата – нейната подвижност и изменчивост. Ако сравним модерното разбиране за красивото със същата норма от времето на Ренесанса, ще открием ясни различия. Например слабото тяло е черта, появила се по-късно в естетическите представи, като е заместила ренесансовите предпочитания към заоблените форми на тялото. От друга страна, нормата за красиво в западните общества се различава от тази в източните. Във втория случай някои от чертите, като слабо тяло и висок ръст, не присъстват. Въпреки че можем да мислим нормата като сбор от правила или втвърдени мисловни навици, тя не е крайна и неподвижна.

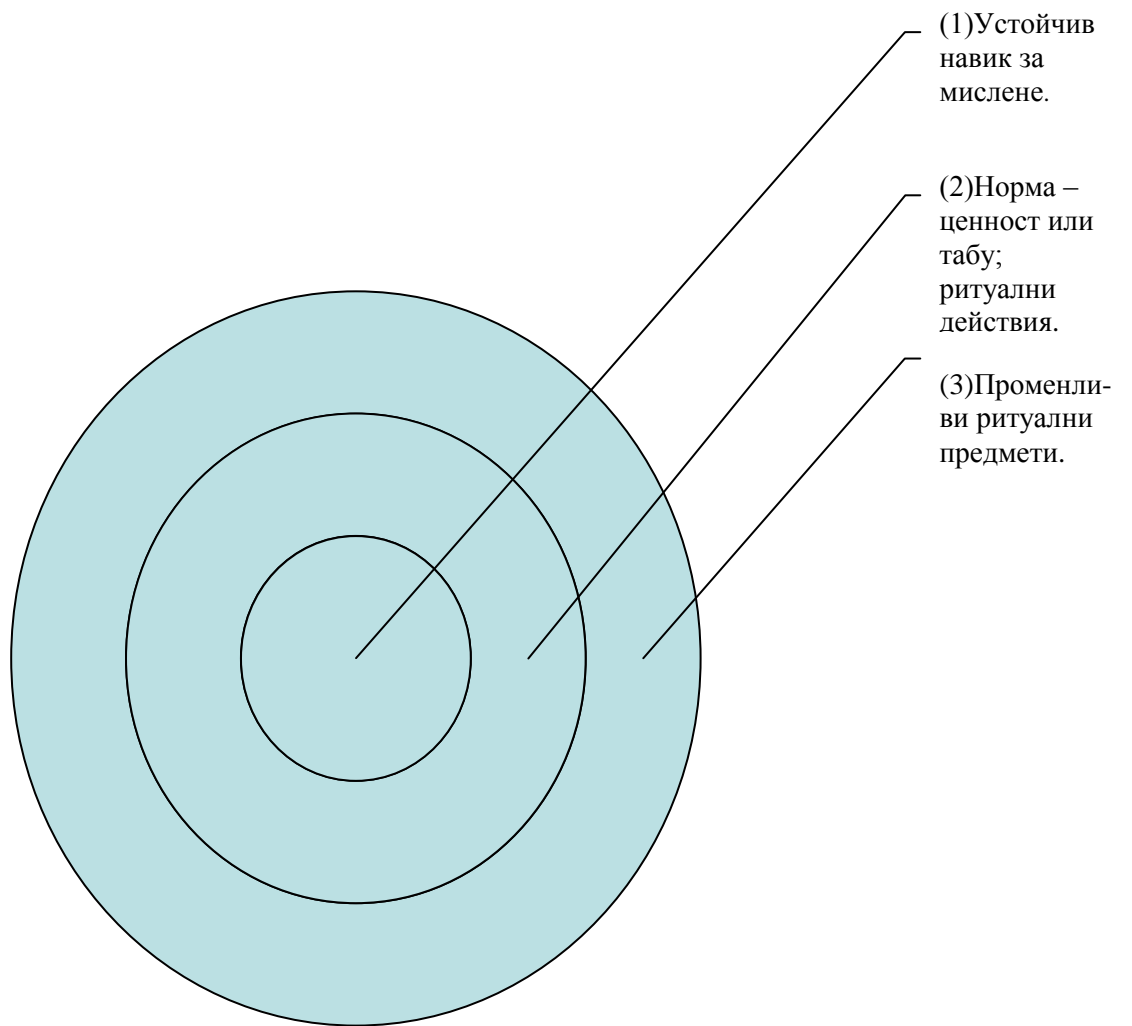
За да изпълнява функциите си, нормата трябва да притежава и други две характеристики – подвижност и изменчивост. Очевидно е, че нормата за красивото или

доброто се изменя с времето, а това е възможно чрез отпадането или присъединяването на навици. Оттук и следващият въпрос по отношение на навика – как той се изменя? Пърс не дава конкретен отговор, затова приемам хипотезата, че навикът не може да се измени частично – той трябва да се разруши, а на негово място да се създаде нов. Дори ако новият навик е силно подобен на стария и се различава от него само по един аспект, той трябва да се мисли като различен феномен. За да проверя валидността на хипотезата, изследвам детайлно функцията на логическия и крайния интерпретант, с което доказвам, че навикът е хомогенно явление, формиращо се като резултат от породено съмнение, изследване и утвърждаване на ново вярване.

Освен, че удържа в общо смислово ядро цял клас от мисловни навици, със съвместяването на подвижност и устойчивост, нормата се превръща в тенденция. Подобно на тенденцията към привикване, която е континуална и съдържа всички вече установени навици, нормата е тенденция, удържаща навиците от определен клас. Тя е важна за социалните групи, защото формира линия на поведение, пренасяща ценно познание. Чрез нея се намалява напрежението при разбирането на даден феномен като се предоставя готов набор от правила, гарантиращи приемането на индивида в групата. Затова неспазването на нормата се санкционира във всяка общност. Няколко характеристики правят нормата жизненоважна за социалните групи. Това са: нейната рационалност, която дава на хората чувство за правилност на заключенията; нейната динамика, позволяваща определени навици да отпаднат или да се добавят нови; нейната устойчивост, която съдържа „правилни предписания“ за всекидневния живот, спестяващи ментална енергия.

В трета глава изследвам мястото на нормата в ритуала и стигам до заключението, че тя се съдържа в него като динамичен смислов център, който не позволява на значенията да се разпръснат. Без нормата обобщените вярвания по-лесно биха станали обект на съмнение, което би довело до разпадане на ритуала. От друга страна, очевидно е, че ритуалите се изменят с времето и нито един от тях не е останал същият от зараждането си до днес. Устойчивостта и динамиката в ритуала могат да се обяснят само чрез наличието на норма, около която значенията се събират.

След като са изяснени функциите на навика и нормата, като съставни части на ритуала, в трета глава предлагам Триадилен структурен модел, построен върху Пърсовия прагматистки подход.

Триадичен структурен модел на ритуала.

Първият, най-вътрешен смислов кръг на ритуала съдържа основното устойчиво вярване и произтичащия от него навик за действие. Това вярване е толкова силно у определени групи, че се е превърнало в навик за мислене и всеки път, когато общността е изправена някакъв проблем, тя прибегва към този навик като възможно решение. Вторият кръг в структурата на ритуала е изграден около норма, която се формира чрез повторемостта на навика и постепенното добавяне на други навици от същия клас. Нормата в средния кръг може да се нарече център на ритуала, защото функционира

като социален закон или табу, регулира живота в общността и намалява вероятността за девиация. Тя е смислов център на обредното действие и има своя „гравитация”, която удържа значенията и намалява вероятността те да се променят или да отпаднат. Обратно на стабилността на навиците в ядрото на нормата в третия, най-външен кръг на ритуала се намират подвижни и лесно променящи се елементи. Това са най-вече ритуалните предмети или някои формални изисквания. Елементите от външния кръг са много по-динамични и в ритуалите често може да се наблюдава замяната на един предмет с друг, без това да повлиява смисъла на обредното действие

Закономерно изникналият следващ въпрос в трета глава е, на какво се дължи разликата в способността за изменение, присъща на трите структурни нива на ритуала? Навикът за мислене в най-вътрешния кръг има обобщен характер и съдържа фундаментално вярване за реалността – например, че човекът може да предизвика природните явления или че върховното божество може да бъде умилоствено. Този навик е устойчив и промяната му е свързана с преминаването отначало на целия процес на съмнение, изследване и установяване на ново вярване. Тоест с изразходването на голямо количество ментална енергия. Подобни навици са толкова силни и необходими в разума, че за промяната им се изисква катаклизъм или сериозен срив, който да породи силно съмнение. Вторият кръг – на нормата, е устойчив, защото съдържа цял клас от навици за мислене. Той съхранява познанието под формата на закони или табута, които са необходими за съществуването и функционирането на общността. Въпреки това нормата не е фиксирана веднъж завинаги, а съдържа вътрешна динамика и може да се променя. С характера си на тенденция, тя позволява някои навици да отпаднат или да се присъединяват нови, без това да я разрушава. Елементите от най-външния кръг на ритуала са динамични и подвижни, защото промяната в тях не е свързана с изменение във вярванията на общността. Те могат да бъдат дори резултат от мода, защото целта им е да носят комфорт на участниците, като направят обредното действие близко до техния живот. Така външната динамика на ритуала гарантира вътрешната му устойчивост.

Нормите, които ръководят живота на една група, могат да се разделят на позитивни и ограничаващи. Нарастването на броя навици от даден клас води до тяхното събиране около едно смислово гравитационно ядро. Така се формират два типа норми – ценности (клас от позитивни навици) и табута (клас от ограничаващи навици). Но концепциите за ценностите и табутата в разума имат еднаква „тежест” и еднакво силно могат да повлияват действията. За да се постигне равновесие, е необходимо

забраните да бъдат изтласкани в периферията на социалния живот. Трябва да се ограничи мисленето върху тях, като се създаде феномен, надграждащ навика и утвърждаващ изцяло тяхната противоположност – дадена ценност. Така общността формулира смислови опозиции между ценности и табута, по отношение на които се създава ритуал, който намалява мисленето върху забраняващата норма и гарантира стабилността на положителната. На пръв поглед може да се допусне, че тук съществува бинарна връзка между ценност и табу, но всъщност взаимодействието е триадично, защото двата вида норми са винаги заедно представени, а спрямо техните отношения се изгражда нещо трето – ритуалът. Така той се явява средство за социално равновесие – чрез него нормата табу се изтласква в периферията на социалните практики, което създава навик тя да не бъде мислена, а оттам се избягва и възможността да бъде променена. Ефектът от този контрол върху мисловните навици е предвидимостта на действията в общността.

Друга важна хипотеза в трета глава е, че ритуалът трябва да се разглежда като макрознак, защото обединява различни по вид знаци, които се възприемат и интерпретират едновременно, а от тях се извежда единно значение. Терминът „макрознак“ обобщава обекти от даден клас, които са плод на човешка дейност и са създадени, за да траят и да се развиват във времето, пренасяйки устойчиво значение. От друга страна, обединяването на значенията на знаците, изграждащи ритуала, води до стилизация на реалността и до по-високо, метафоризирано ниво на значението на целия феномен.

Хипотезата за ритуала като макрознак, проверявам чрез възможните му отношения с двете триади на Пърсовите интерпретанти. Чрез първата триада откривам обяснение на проблема как интерпретацията на ритуала изминава пътя от личното възприятие и мислене до формирането на общовалиден навик за разбиране, засягащ цялата група. В нея се съдържа дълго търсеният отговор за едновременния личностен и колективен характер на феномена. А чрез втората триада обяснявам пътя на обновление на мисленето за ритуала, чрез възникването на нови чувства, пораждащи нови значения – всичко това гарантира неговата устойчивост във времето. И днес съществува разбирането, че навиците се променят при възникването на нов тип мисли (които най-общо наричаме идеи или убеждения), т.е. – при появата на нов тип динамичен интерпретант. Но проучвайки внимателно двете Пърсови триади стигам до заключението, че това твърдение е погрешно. Втората верига на интерпретантите ясно показва, че за да се измени един навик, в началото на процеса трябва да застане нов тип

чувство. Само то има достатъчно сила, за да задвижи разума в нова посока и да доведе до промяна в навиците за мислене. От Пърсовата класификация на интерпретантите извеждам заключението, че обновлението на навика започва винаги от чувството. Но тъй като чувството е изпълнено с повече потенциалност, отколкото с детерминираност, то невинаги води до формирането на нов логически интерпретант, а оттам и до нов навик.

Възникването на нови навици за мислене невинаги означава, че те носят кардинална промяна. Някои могат да съдържат само минимално изменение, което обаче е достатъчно значително, за да изисква отхвърлянето на старата ментална структура и установяването на нова. Така и при интерпретацията на ритуалите с течение на времето са възниквали нови чувства. Показателен е примерът с промяната на обредите, съдържащи човешко жертвоприношение. До един момент този акт не е поразявал чувство на отвращение и несъгласие у общността, защото хората са имали менталния навик да го приемат като нещо нормално и необходимо. В определен момент, под влияние на новите концепции за морала и религията, наблюдението на този тип ритуали е започнало да провокира нов тип чувство (емоционален интерпретант). То е съдържало първично неприемане, което е довело до реакция на неодобрение и осъждане на действието (енергетичен интерпретант) като нехуманно и нередно, за да се втвърди накрая до нов навик за мислене (логически интерпретант) – че жертвоприношението е необходим елемент от ритуала, но то може да се извършва с животни, които по-късно се заменят с предмети. Така ритуалът постепенно е бил изменен, но не е отпаднал напълно. Групата е формирала нови навици за мислене по отношение на него, които да съответстват на моралните ѝ принципи и да не създават чувство на раздразнение и несъгласие. Така в трета глава е доказана приложимостта на двете триади от интерпретанти, обяснена е и способността на ритуала, функциониращ като макрознак, да се променя без да се разпада.

Обект на всеки ритуал е непосредственото вярване от ядрото му. Благодарение на непосредствения обект, съдържащ потенциала за възникване на нови значения, някои ритуали могат да са разнопосочни – например Озирис е едновременно бог на мъртвите, бог на природата и бог на житото. А динамичния обект представлява конкретната реализация на едно значение в изпълнението на ритуала. Например с характера си на непосредствен обект, вярването в божествената природа на Озирис е било изпълнено с потенциала да породии други значения. След като египтяните са чествали засяването и прибирането на реколтата, свързвайки нейната цикличност с това

божество, от същото вярване, т.е. от същия непосредствен обект, в даден момент се е породило вярването, че божеството има влияние не само върху житото, но и върху другите растения, дори върху цялостното ежегодно обновление на природата. Така са се формирали нови навик и норма, които са дали началото на ритуалите, честваци Озирис като дървесен дух, или най-общо – като бог на природата. Но смяната на сезоните и влиянието им върху растенията, които покълват, развиват се и умират, е просто съкратен вариант на цикъла на човешкия живот и това не е останало незабелязано от египтяните. Щом Озирис е бил възприет като бог на природата и способността на растенията да се раждат и да умират всяка година, какво по-естествено от това той да бъде покровител на тези процеси и в човешкия живот? Така Озирис се е превърнал не просто в повелител на мъртвите, а в бог, който умира и възкръсва – точно като самата природа, наблюдавана от хората.

За да докажа валидността на твърдението, че ритуалът е макрознак, в трета глава го анализирам и по отношение на десетзнаковото деление на Пърс. Тук най-важни са заключенията, изведени от втория ред на *Таблица 1*, съдържащ иконичен знак, индекс и символ. Чрез Пърсовото деление на знаците стигам до заключението, че подобно на всичко във вселената, ритуалът също се движи от простотата на наподобяването (иконизъм), през конкретността на директното посочване (индексалност), до абстрактната асоциативност, в която не се открива директна връзка с обекта (символност). Така мога да сведа изобилието от описани ритуали до тристепенна класификация от иконични, индексални и символни обредни действия. Първият тип е характерен за примитивните общества, които все още не са развили абстрактно мислене. За да поддържат вярванията си, за тях е необходимо да ги онагледяват почти буквално. Затова иконизмът е характерен предимно за магическите ритуали, които се смятат и за най-ранни по своето възникване. С едно ниво на абстрактност по-високо се изкачват индексалните ритуали, които също са характерни за племенни общности и групи, които все още не са развили висока култура. Въпреки това при тези ритуали е достатъчна само част от обекта, за да бъде той означен. Характерно за индексалните ритуали е, че те наподобяват желанния ефект без да преповтарят или да разиграват целия познат сценарий (ритуалите за дъжд). Символните ритуали възникват на по-късен етап от културното развитие на една общност, когато хората са способни да работят свободно с абстрактни идеи. Те често принадлежат към системата на дадена религиозна обредност, а не към примитивни култове, както е в случаите с иконичните и

индексалните. Изобилие от символни ритуали се открива в каноничния вариант на християнството.

В трета глава разглеждам развитието на ритуала и през Пърсовата тенденция за установяване на навици. Много антрополози, например Мери Дъглас, говорят за разширяващата се профанизация на ритуалните практики, които все повече навлизат във всекидневния живот. Заключение до което стигам тук е, че днес реалността става все по-ритуализирана, като обредните действия напускат сферата на сакралното и се настаняват във всекидневието като необходимо улеснение на ментално ниво. Но Дъглас посочва, че във всекидневния живот ритуалът, чрез своята символна природа, създава „рамка” и се явява „средство за концентрация”. Благодарение на тези негови функции човекът е способен да създаде за себе си отделна реалност, в която да се освободи от натоваращите елементи на всекидневния живот. Това се случва например по време на ваканция, когато човек следва система от ритуализирани действия, за да елиминира факторите, напомнящи му за работните делници. По този начин ритуализацията все повече обхваща всекидневния живот и напуска сферата на религиозното или сакралното. Този процес е предпоставен от факта, че в ядрото на ритуала винаги стои навик. След като в сакрален план ритуалите са достигнали най-високото символно ниво при развитите цивилизации, тенденцията за установяване на навици започва да се разширява в друга посока – като превзема системата от социални и индивидуални навици. Чрез ритуализацията навиците от всекидневния живот се изкачват с едно ниво на абстрактност по-високо, което е напълно естествен процес, отразяващ движението от хаос към детерминираност.

В края на изследването проследявам връзката на ритуала с още едно явление, което често е посочвано за негов първообраз – играта. Сред авторите, които се интересуват от теоретичните аспекти на играта са Кант, Фридрих Шилер, Йохан Хьойзинха. Общото между тезите им е, че посочват играта като конструктивен елемент не само за отделния човек, но за цели общества и култури. Универсалното при играта е, че тя е явление, присъщо за всички хора без значение от възраст, пол, социална принадлежност или място, където живеят. Желанието да се играе не изчезва с времето, само игрите се трансформират.

В анализа на играта в трета глава извеждам общите елементи за всички игри, а след това изследвам връзката им с ритуала. Играта винаги съдържа познавателен елемент и чрез нея се утвърждават първите ментални навици при децата, които постепенно се разширяват и формират нормите за добро и правилно поведение. Играта

претворява реалността, актуализира нормите и „съживява” ценностите, които са отслабили силата си във всекидневния живот. Така реалността се хармонизира и се създават условия на равнопоставеност и честност между участниците, често липсващи във всекидневния живот. Заради чувството за контрол, възврънат баланс и „правилност”, възрастните продължават да играят, а нормите, удържащи общността, се обновяват и актуализират. Играта е необходима не само на лично, но и на социално ниво, за да се поддържа баланс в общността – това е функцията на спортовете и на други масови игри.

Също така в трета глава изследвам сходствата и разликите между играта и ритуала, проследявам възможностите за трансформация на едното явление в другото. Общото между тези феномени е, че имат за цел да претворяват реалността и да възврънат космическия ред, да препоредят битието „по начина, по който трябва да бъде“. Основната разлика е, че играта е достъпна за всеки, докато в ритуала активно участие имат само определени лица. Също така при ритуала финалът е строго определен и ясен за публиката от самото начало (той е в сферата на синехизма), докато при играта се решава в хода ѝ (тихизъм). Според Хьойзинха повечето сакрални действия имат за първообраз социални игри, а в ритуали се превръщат онези, които могат да премахнат шанса. Игрите, съдържащи този елемент (хазартните), по-рядко се трансформират в ритуали или стават част от такива, защото не могат да гарантират завършек, удовлетворяващ цялата група. Ако това все пак се случи, техният смисъл изцяло се метафоризира до степен, в която спечелването на играта престава да е пряко свързано с личността. Победата осигурява блага за цялата група, а не за индивида – тя е средство за поддържане на космическия ред и така престава да бъде хазартна игра в истинския смисъл. Това важи и за състезанията, когато са част от даден ритуал.

Но понякога ритуалите дегенерират и могат да се трансформират в игри или спортове (борбата сумо). Това е възможно чрез демефоризацията им и чрез отпадането на вяването, около което се изграждат. Но дегенерацията на някои ритуали се дължи и на друг активен феномен – тенденцията да се установяват навици. Играта и ритуалът непрекъснато са подложени на преструктуриращи сили. От една страна, някои игри се метафоризират, превръщайки се в ритуали или в части от такива. А от друга страна – силно метафоризираните обредни действия могат да загубят тази си черта и да дегенерират до всекидневни игри или спортове. Това сложно кръгово движение е резултат от две активни сили във вселената – тенденцията да се установяват навици, която има демефоризираща функция, и тихизма, който винаги осигурява

пространство за еволюция и промяна на явленията. Резултатът от взаимодействието на тези сили е Третичност – това е динамиката на значенията, които могат да са постоянни за известно време, но могат и да се изменят.

Заклучение

Философската доктрина на Пърс е цялостна динамична система на познанието, или съвкупност от няколко такива системи, според неговите изследователи. Опорните точки в тази философия също са няколко – концепциите за знака, категориите, навика, прагматисткият метод и еволюционната космология. Целта на тази философия е не само да обхване множеството измерения на опита, но и да се самокоригира, да добавя нови елементи към инструментариума си в синхрон с актуалните научни открития. В основата ѝ е не просто разбирането за знака, а отношенията на нещата в света от гледна точка на знаковостта като философско разбиране. За да се постигне яснота, знакът при Пърс трябва да бъде сравнен с подобни понятия при други мислители, което е направено в първа глава на дисертацията. Такива са монадите при Лайбниц, ключовото разбиране на отношението субект-природа у Шелинг, реално и съществуващо при британските емпирицисти или категориите при Кант. Първата част на текста доказва, че Пърсовите идеи са свързани с логиката на Аристотел, но стоят далече от лингвистичния термин за знак, който се открива при други важни школи от началото на XX в. като руските формалисти и френските структуралисти.

В началото на втора глава под формата на хипотеза въвеждам кръгов модел за изучаването на Пърсовата познавателна доктрина. В центъра му поставям три водещи идеи – за знака, за навика и за категориите. В хода на анализа доказвам, че тяхното разбиране и отношения изграждат онзи познавателен минимум, необходим, за да се вникне и разшифрова „загадката“ на Пърсовото философско мислене.

Във втора и трета глава поставям акцент върху една Пърсова концепция, която, въпреки честата си употреба, дълго време остава пренебрегвана заради привидната си простота. Навика е крайгълен камък за правилното усвояване на другите Пърсови идеи, равностоен смислов и структурен елемент от Пърсовата философия. И въпреки че не изглежда така „екзотичен“ по характер като останалите концепции, без ясното разбиране за него можем да получим единствено разфокусирана и неясна картина за значението на феномените, към които прилагаме Пърсовата познавателна методология. Навикът при Пърс надхвърля всекидневното разбиране за този термин – той е носител

на установеност или изтощеност, гарантира разбирането на знаците в една група, помага за лесното отсяване на значенията, предлага цялостно разбиране за развитието на вселената, на процесите и явленията в нея. Така той се превръща в спояващата концепция, без която отделните части на Пърсовата философия биха били все така значещи, но разбирането на отношенията между тях би било проблематично и неясно.

В трета глава прилагам извлечената методология към клонове на познанието, които не са философски. Обект на анализа е ритуалът, взет от антропологичната теория. По необходимост тази част от текста също започва с хипотеза – че комплексното явление „ритуал” може да се анализира чрез една нова триада (навик-норма-ритуал), формирана от прагматистко гледище. В изложението доказвам валидността на триадата, което я превръща в пресечна точка между Пърсовия триадичен клон в семиотиката и антропологичната теория.

Чрез разпростирането на Пърсовата мрежа от идеи, извеждам и *Триадичен структурен модел на ритуала*. Неговите най-важни характеристики са, че е приложим и предлага обяснение за същността на ритуалите, без да бъде ограничаван от фактори като време, място, сложност на обредното действие. Значимостта на модела и на цялото изследване се допълва от факта, че те улавят ритуала в движение, като отчитат способността му да се променя, развива или дори да се трансформира в други сродни явления, каквито са играта и спортът.

В изследването на ритуала в трета глава доказвам, че в ядрото, там, където трябва да се търсят прости, но устойчиви структури, този феномен винаги съдържа познание, жизнено необходимо за общността. За да бъде то съхранено, мисленето за него е било рутинизирано – превърнато в устойчив ментален навик за групата. Постепенно около този навик са се появили сродни концепции и се е развила система от навици или норма. Но за да оказва въздействие върху аудиторията, ритуалът е трябвало да изплете около познавателното си ядро мрежа от метафоризирани ритуални предмети и действия, които имат способността да се изменят с времето, без да повлияват навика от ядрото. Когато ритуалът изчерпи своето значение или знанието, изгуби актуалност, той се десакрализира и изчезва или се трансформира в игра, спорт или друга форма, която има за цел да забавлява, но вече не е гаранция за оцеляването на групата или за поддържането на вътрешния ред.

Пърсовият прагматистки анализ, приложен върху ритуала, дава ясни резултати и заключения, които са лишени от „бъбриковостта” на описанието. Вместо това, слой подир слой те снемат неяснотата и грешката, докато накрая пред разума не остане чистата

концепция – перфектно познаваема в своята „голота“, но все така подвижна и способна да наметне на раменете си нови значения и метафори в бъдеще.

ПРИНОСИ:

- Направено е подробно панорамно представяне на развитието на семиотичната идея от Античността до днес. Посочени са точките на влияние между отделните познавателни системи, философската доктрина на Чарлс Пърс и развитието на антропологията. Включени са автори и концепции, които не са семиотични, но оказват важно влияние върху развитието на идеята за знака.
- Предложен е нов модел за анализ на Пърсовата философска система, като в центъра му са поставени три идеи – за знака, за категориите, за навика.
- Чрез концепцията за навика е представена нова гледна точка към проблема за двете триади от интерпретанти и е доказано, че логическият и крайният интерпретант не могат да се разглеждат като сходни явления. Те имат напълно различни функции в знаковия процес.
- Непосредственият обект е анализиран като явление с потенциалност да реализира различни значения спрямо интерпретанта, с който влиза в отношение.
- Предложен е нов термин – семиотичен прагматизъм и е доказана валидността му чрез другите Пърсови концепции.
- Ритуалът е анализиран чрез нова триада, изведена от философската система на Пърс – навик-норма-ритуал
- Чрез Пърсовия прагматистки метод е намерен отговор на проблема за устойчивостта и динамиката, присъщи на ритуала.
- Предложен е универсален Триадичен структурен модел на ритуала, приложим към различни явления с такъв характер, независимо от мястото и времето на извършването им.
- Ритуалът е представен като макрознак и са разграничени три еволюционни етапа в развитието му, съответстващи на Пърсовата класификация *icon, index, symbol*.
- Обяснена е връзката между играта и ритуала, разкриваща и начините на трансформация на едното явление в другото.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. Being in order. Ritual and habit in Charles S. Peirce's philosophy. // *Lexia. Journal of Semiotics*, 2012, № 11-12
2. The mysterious circle of understanding // *The Statues of Thought. In Honorem Professor Ivan Mladenov*, 2015 (под печат)
3. Навик, норма, ритуал през прагматизма на Чарлс С. Пърс // *Studia Semiotica*, № 2, 2014 (под печат)
4. Големият взрив на идеите // *Форум на проф. Богдан Богданов*, 2013
http://www.bogdanbogdanov.net/literature_poetry_history_arch_bg.php?page=discussion_show&discID=94
5. Мислене за самото мислене или основни прагматистки концепции в три есета на Чарлс С. Пърс // *Фонд научни изследвания на НБУ*, електронен архив, 2014
6. The Evolving Mind of the Universe. How Habit Makes the Evolution Possible in Charles Peirce's Philosophy // *Фонд научни изследвания на НБУ*, електронен архив, 2014
7. Развитие на семиотичната идея в рамките на британския емпирицизъм и влиянието му върху концепциите на Чарлс С. Пърс // *Фонд научни изследвания на НБУ*, електронен архив, 2014